

Türkiye’de toplumbilim kitaplarında iletişime verilen yer

Kemal İnal¹

Öz: Bu makale, Türkiye’de yayımlanan toplumbilimsel yapıtlarda kitle iletişiminin yer alınışını incelemek için tasarlandı. Bu amaçla, toplumbilimciler tarafından çıkarılmış kitapların içeriklerine bakıldı. Araştırmanın bulgularına göre, kitle iletişimine en çok köy araştırmalarında, en az ise lise toplumbilim kitaplarında yer verilmektedir. Kitle iletişimine yer veren kitapların çoğu Amerikan tarzı modernleşme yaklaşımıyla gelmektedir. İncelenen kitaplarda kitle iletişim araçlarının sayıca artması ve günlük hayatta yaygın biçimde kullanılması gibi maddi göstergeler, kitapların yazarları tarafından özellikle kırsal bölgelerde modernleşme yönünde olumlu değişimler olarak değerlendirilmiştir. Oysa, tek başına kitle iletişim araçlarının sayısının ve kullanımının artmasının toplumbilimsel kitaplarda vurgulanması, değişimin kavranmasını sağlamaz.

Anahtar kelimeler: Toplumbilim, iletişim, iletişimin toplumbilimi, toplumbilimsel kitaplarda iletişim

Communication in sociology books in Turkey

Abstract: This article was designed to study the inclusion of mass communication in the sociology books in Turkey. To do so, the contents of the sociological books were analyzed. It was found that mass communication was included most in the rural sociology books and least in the high school sociology books. The presence of discussions on mass communication in the rural (village) works might be attributed to some facts such as intense interest of social scientists toward the villages, the longstanding rural structure of the country, and social scientists’ attempts to explain the process of modernization in the rural areas in relation to the influences of mass communication.

Keywords: sociology, communication, sociology of communication, communication in the sociological works.

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi
e-posta: kinal@gazi.edu.tr

GİRİŞ

Batı’da toplumsal hayatta olduğu gibi iletişim sözcüğü üniversiteler içinde de popülerleşmiş ve bazı üniversiteler 1960’lardan önce iletişim bölümleri açmaya, kolejler iletişimle ilgili yeni bir disiplinler arası yaklaşıma yer vermeye başlamışlardı (Berlo, 1960:3-4). Sosyal bilim dallar içinde en yenilerinden biri olan iletişim bilimleri, Batı’da 20. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlamış ancak gelişimin hızlanması, 2. Dünya Savaşı’nın acil ve somut sorunlarına çözüm beklendiği yıllarda olmuştur (Oskay, 1995:233). Dolayısıyla sosyal bilimciler, bilinçli ya da bilinçsiz katılımcılar olarak ve çok çeşitli biçimlerde (araştırma bulgularının gazete makaleleri halinde rapor edilmesi, sosyal bilimcilerle yapılan söyleşi ve röportajlar, radyo ve TV programlarına danışmanlık vb.) kitle iletişim konusu ve araçlarıyla çoğu zaman temas halinde olmuşlardır (Haslam ve Bryman, 1994). Batıda sosyal bilimcilerin kitle iletişim konusu ve araçlarına yönelik bu ilgilerinin toplumbilimsel cephesinin tarihi ise pek yeni sayılabilir. Batı’da toplumbilimin iletişime ilgisi 1920’li yıllarda başlamıştır. Toplumbilimcilerin iletişime dikkatini çeken, basının toplumsal etkisini ortaya koyan bir araştırma (Thomas ve Znaniecki, 1920) olmuştur. Bu araştırma daha sonra kitle iletişimi ile ilgili pek çok araştırmaya öncülük etmiştir.

Ülkemiz açısından durum ise genelde pek parlak değildir. Alemdar’ın (1981:9) da belirttiği gibi, “kitle iletişim sosyolojisi ya da kitle iletişiminde sosyolojik yaklaşım ülkemizde henüz çok yenidir. Karşılaştığı boşluğu, Batı’da geliştirilen kavramlar ve yöntemlerle doldurmaya çalışmıştır.” Bunun yanı sıra, Alemdar’a göre, yapılan toplumbilimsel çalışmalarda, özellikle Amerikan esinli köy monografilerinde, kasaba ya da kent (gecekondu) incelemelerinde iletişime gösterilen ilgi, bölümlerden sadece birinin haberleşmeye ayrılmasıyla yeterli bulunmuştur. Alemdar, bu incelemelerde iletişime ilişkin bulunabilecek bilgilerin, posta ve telgrafla ilgili bilgiler, gelen-giden mektup sayısı vb ile sınırlı kaldığını belirtir (Ögel, 1995:247). Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarına gösterilen bu sınırlı ilgi, konunun ayrıntılı, eleştirel ve çözümlenmeli bir şekilde ele alınmasını önlemiştir. Konu, dışarıdan alınan hazır çerçevelerde incelenmiştir. Bu açıdan Türkiye’de toplumbilimsel çalışmalar, iletişim konusuna gösterilen ilgi açısından 1930’ların sonlarından yakın zamanlara değin büyük ölçüde modernleşmeci bir yaklaşımı temel almıştır. Başta köy monografileri olmak üzere yapılan saha çalışmaları, kent araştırmaları ve kuramsal incelemelerde toplumun

modern tutum ve değerleri ne ölçüde benimsediği, iletişim açısından kitle iletişim araçlarına sahiplik ve onları kullanım oranına indirgemıştır. Değişimin modernleşme olarak tanımlandığı bu çalışmalarda kitle iletişim araçlarının değişimi doğrudan, tek taraflı ve olumlu olarak sağlayabileceğine ilişkin bir inanç belirlemiştir. Modern olma, kitle iletişim araçlarına sahiplik ve bunları yaygın biçimde kullanmayla tanımlanmış; modern yönde değişim ile kitle iletişim teknolojisinin kullanımı arasında birebir ilişki kurulmuştur. Türkiye’de toplumbilimsel çalışmalardaki bu modernleşmeci yaklaşımın benimsenmesi, büyük ölçüde dönemin koşullarından kaynaklanmıştır. Dünyada 1930’lardan 1960’lara değin modernleşmeci yaklaşımın egemenlik kurmasının Türkiye’deki toplumbilimcileri de etkilediği ileri sürülebilir. 1930’lardan itibaren Türkiye’den toplumbilimcilerin yüksek lisans ve doktora öğrenimleri için Avrupa’nın yanı sıra ABD’yi de tercih etmeye başlamaları ve bu ülkede geliştirilen yaklaşımları (Modernleşme, Yapısal-İşlevselcilik vb.) benimseyip Türkiye’ye taşınmaları, 1950’lilerden itibaren Türkiye’nin birçok bakımdan ABD ile yeni ilişkiler kurması gibi gelişmeler sonucu ülkemizde sosyal bilim geleneğinin modernleşmeci yaklaşımın büyük ölçüde etkisi altına girdiği görülür. Fakat bu yaklaşım çerçevesinde incelenen konuların kapsamlı biçimde kavranabildiği kolaylıkla söylenemez.

Modernleşmeci yaklaşımın aksine toplumbilimsel çalışmalarda iletişim konusunu incelerken daha ayrıntılı, çözümlenmeli ve eleştirel bir bakış açısının benimsenmesi, konunun daha ayrıntılı biçimde ele alınmasını sağlar. Özellikle kitle iletişim araçlarının bağlamsal açıdan ele alınarak yeniden üretim süreçlerinde ve egemenlik ilişkilerinin kurulmasında nasıl kullanıldığının bulgulanması, açıklamaya giden yolda önemli üstünlükler sağlar. Türkiye’de sosyal bilimcilerin iletişime yaklaşımlarında uzun süre eleştirel bir yaklaşım kullanmadıkları görülmektedir. Ne var ki, 1930’lardan yakın zamanlara değin sosyal bilimcilerin iletişim konusuna yönelik sınırlı ve modernleşmeci yaklaşım içinde kalan ilgileri, iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle değişmeye başlamıştır. Bu değişimde, yeni yaklaşımların ortaya çıkmasının yanı sıra iletişime yönelik çalışmaların artmasının da payı vardır.

Erdoğan ve Alemdar’ın (1990:11) belirttikleri gibi, Türkiye’de iletişim alanındaki araştırmalar eskiye göre gelişmiştir. Örneğin, iletişim alanını anlamada önemli bir rolü olan tarih çalışmalarında bir kıpırdanma başlamıştır. İletişim kuramları konusunda bilinenler geçmişe göre daha da çoğalmıştır. Toplumbilimciler iletişim toplumbilimiyle hem bir ders hem de çalışma alanı olarak henüz ilgilenmeye başlamış olsalar bile bu alan, yani “İletişim

Toplumbilimi” (Sociology of Communication, Sociologie de la Communication) ya da toplumbilimsel nitelikli iletişim dersleri, Türkiye’nin yüksek öğretim kurumlarının toplumbilim bölümlerinde yaygın bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. İnternette yapılacak küçük çaplı bir araştırmayla kamu üniversitelerinin önemli bir kısmında iletişim ile ilgili bir toplumbilimsel dersin verildiği görülecektir. Ancak, kamu üniversitelerinin toplumbilim bölümlerinde yaygın biçimde verilen İletişim Toplumbilimi derslerine karşın Toplumbilime Giriş kitaplarının çoğunda bu disipline bir alt bölüm ayrılmaması ve İletişim Toplumbilimi adı ya da ona yakın bir isim altında çok az ders kitabı yayınlanmış olması, araştırmaya değer bir konu olarak görünmektedir.

Bir başka önemli nokta ise, konunun nasıl ve hangi içerikle ele alındığıdır. Bu açıdan Alemdar’ın isabetle belirttiği gibi, Toplumbilime Giriş kitaplarında bir toplumbilim dalı olarak İletişim Toplumbilimi’nden pek söz edilmediği; edildiğinde ise, genellikle tutucu Amerikan kuramcılarının yaklaşımlarının yeğlendiği görülmektedir (Ögel, 1995:247). Öte yandan, toplumbilimcilerin İletişim Toplumbilimi adı altında ya da benzer ve yakın isimlerle çok az çalışma yayımlamış oldukları gerçeği de göz ardı edilmemelidir. İletişim Toplumbilimi adıyla ya da buna yakın isimlerle yayımlanan ders kitabı sayısı, birkaç örnek çalışma (Şenyapılı, 1981; Gökçe, 1993; Tüfekçioğlu, 1997; Bal; 2004) dışında son derece azdır ve bu kitapların da kitle iletişimlerinin Türkiye’de etkisinin iyice arttığı 1990’lı yıllar sonrasında yayımlandığı görülmektedir. Ancak, bir ders kitabı ve bölüm alt başlığı olarak Türkiye’de sosyal bilimlerde hak ettiği ilgiyi şu ana değin yeterince bulamayan iletişime toplumbilimsel yaklaşımın tarihsel kesit içinde nasıl bir durum gösterdiği de şimdiye kadar pek incelenmemiştir. Dolayısıyla bu makale, ülkemizde geçmişten günümüze toplumbilimsel kitaplarda iletişim konusunun nasıl ve ne oranda incelendiğini ele alarak iletişim toplumbiliminin yerli dinamiklerini süreç içinde sorgulamaktadır.

1930’lı yılların sonlarından günümüze değin Türkiye’de sosyal bilimciler, özellikle de toplumbilimciler tarafından yayımlanan çeşitli tür ve dallardaki “toplumbilimsel” kitaplarda iletişim konu, kavram ve araçları ne oranda ve hangi içerikle yer almıştır? Bu çalışma, Türkiye’de toplumbilimsel kitaplarda ‘İletişim Toplumbilimi’ne bir disiplin ve toplumbilimin alt dalı olarak yer verilip verilmediğinin yanı sıra (kitle) iletişim araçlarının hangi yaklaşım çerçevesinde, ne derece ve nasıl ele alındığı, hangi kuramsal yaklaşımlar temelinde irdelendiği ve bağlamlarda açıklandığını incelemektedir.

Dolayısıyla bu makale, bir bakıma Türkiye’de çeşitli alanlara mensup sosyal bilimcilerin yazdıkları toplumbilimsel nitelikli kitaplarda iletişim ile ilgili akademik/kuramsal ve bilimsel/olgusal bilgilere/verilere ne derece yer ve önem verildiğini saptama amacı gütmektedir.

Türkiye, Cumhuriyet’in başlangıç yıllarından bu yana eğitim, yönetim ve iletişim gibi çok çeşitli alanlarda devletin kurucu seçkinlerinden kaynaklı kitlesel ölçekli çok sayıda katılım ve değişim etkinliklerinin etkilerine maruz kalmıştır. Ulusal okul, Millet Mektepleri, Halk Odaları gibi aktif eğitsel katılımın öne çıktığı, radyo gibi kitle iletişim araçlarıyla bilgi ve bilinç elde etmede artışın sağlandığı ve nihayet çok partili yaşama geçişle birlikte geniş halk kitlelerinin seçilme ve seçme haklarını kullanmalarıyla gerçekleşen kitlesel katılım ve yaşanan değişimler, toplumsal yapıda önemli açılımlar sağlamıştır. Tüm bu kitlesel ve katılıma dayalı etkinliklerin yarattığı değişimler, yerli ve yabancı sosyal bilimciler tarafından çeşitli şekillerde saptanmaya çalışılmıştır. Bu değişimlerden belki de en önemli olanlardan biri de, kitle iletişimi alanında ülkemizde yaşanan gelişmelerdir. Bu gelişmelerin toplumbilimsel yapıtlarda bir biçimde saptanmaya çalışılmış olduğu beklenebilir.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda belirtilen ve kabaca yeni kitlesel bir toplum olmanın yarattığı değişim ve gelişmeleri iki sosyal bilim dalının iç içe geçtiği noktada ortaya çıkarmak, toplumbilim ile iletişim bilimleri disiplinlerinin kesiştiği alanın Türkiye’de nasıl bir görünüm sergilediğini tarihsel bir süreklilik ve farklı alt alanlarda (köy toplumbilimi, kent toplumbilimi vd.) belirlemektedir. Gerek toplumbilim gerekse iletişim bilimleri, toplumsal yapının değişim dinamiklerini kapsamlı biçimde kavramayı sağlayacak birbirine yakın iki alandır. Ancak bu iki alanın Türkiye’deki akademik çalışmalarda ne oranda ve nasıl kesiştiği şimdiki değin pek de araştırılmamıştır.

Özellikle toplumsal değişimin 1930’ların sonlarından itibaren dinamiklerini kavramada kırsal bölgedeki modern iletişim teknolojisini belirleme çalışmaları, bu iki dalın iç içe kullanıldığının zengin örnekleri olmuştur. Bu çalışmanın önemi, toplumbilimsel çalışmaların iletişim bilimleri, konusu ve araçlarına kendi içinde ne oranda ve nasıl yer verdiği belirlenerek disiplinler arası bakışla yapılan çalışmaların hangi ölçüde gerçekleştiğini belirlemekte yatmaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye’de sosyal bilimciler, yapmış ve yazmış oldukları toplumbilimsel nitelikteki bilimsel çalışma ve yapıtlarda genelde toplumsal gelişmişlik ölçü(t)lerini verirken kitle iletişim

araçlarının toplumsal yapı içindeki rol ve işlevlerini son derece kısıtlı biçimde kavramaya çalışmışlardır. Bunun nedeni, özellikle 1960 ve 70’lerde egemenliğini sürdüren kalkınmacı ve modernleşmeci yaklaşımın aslında ne amaç güttüğünün bilinmemesi, bu yaklaşımı körükleyen Amerikan sosyal ve siyaset bilimcilerinin ciddi ölçüde etkisinde kalınması ve bunun hala devam etmesidir ki, şimdi bile bu etki farklı bir kılıfta (küresel dünyada bilgi toplumu kılığında) devam etmektedir. Oysa halk, özellikle köylü kitlesi tarafından bu araçlardan ne oranda yararlandığının ötesinde, bunların hangi niyet ve amaçlarla, ne tür değerler atfedilerek kullanıldığı pek araştırılmamıştır. Dolayısıyla, bu makalede incelenen toplumbilimsel kitaplarda kitle iletişim konusu ve araçlarının ne tür bir bakış açısıyla ele alındığının belirlenmesi, çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmanın verilerini topladığı kaynağı, Türkiye’de 1930’lı yıllardan günümüze değin sosyal bilimcilerce yazılmış “toplumbilimsel nitelik”teki tüm akademik ve eğitsel kitaplardan oluşmuştur. Bu nedenle çalışmanın kapsamı, toplumbilimsel kitaplarla sınırlıdır ve veri kaynağı, bu kitaplardaki akademik ve eğitsel içerikten oluşmaktadır. Ulusal yazında yer alan toplumbilimsel kitapların toplam sayısının ve diğer niteliklerinin daha önceden belirlenmemiş olması, bu belirlemeyi gerçekleştirmenin çok zaman alacağı ve güç olacağı gerekçesiyle genel bir liste oluşturmaktan ziyade rastlantısal olarak ulaşılabilen her toplumbilimsel nitelikteki kitap incelemeye alınmıştır. Bir kitabın akademik ve eğitsel ölçüde “toplumbilimsel” niteliğe sahip olup olmadığı, kitabın içerdiği ünite, konu ve kavramlara bakılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Öte yandan iletişimden gerek konusal gerekse kavramsal ve araç (medium) olarak bahsetmeyen toplumbilimsel kitaplar, göz ardı edilmekten ziyade, çalışmada anlamlı bir gösterge olarak oransal değerlendirmeye eklenmiştir. Çalışmamızda, iletişim konu, kavram ve araçlarına yer veren kitaplar içerik çözümlemesine tabi tutulmuş; bu çözümleme niteliksel açıdan kullanılmıştır. Her kitapta iletişimle ilgili bilgi ve verilerin, büyük ölçüde kitapların “İçindekiler”, “Metin”, “Dizin” ve “Sözlük” kısımlarında olduğu görülmüş ve çözümleme bu kısımlarda yapılmıştır. “Köy”, “Kent”, “Giriş”, “Genel” ve “Lise Sosyoloji” olmak üzere beş kitap türü incelenmiştir. Kitaplarda iletişimle ilgili incelenen kategoriler, iletişim ile ilgili “sözcük”, “konu”, “kavram”, “kuram ve kuramcı”, “kitle iletişim araçları” olmuştur.

“Toplumbilime Giriş” kitaplarında ayrıca “İletişim Toplumbilimi” disiplinine yer verilip verilmediği, verildiyse konunun nasıl ve ne oranda ele alındığı da saptanmıştır. Oranlama, konunun incelenen toplumbilimsel kitabın toplam sayfası içindeki kapsadığı yere göre belirlenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmamızda elde edilen genel niceliksel bulgular, Tablo 1’de frekans (f) ve yüzde (%) olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. İncelenen toplumbilimsel kitaplarda iletişim konusu, kavramı ve araçlarının yer alma sıklık ve oranları

Kitabın Türü	İletişim konu, kavram ve araçlarını içeriyor		İletişim konu, kavram ve araçlarını içermiyor		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Köy Araştırması	8	62	5	38	13	100
Kent Araştırması	8	40	12	60	20	100
Toplumbilime Giriş	9	40	13	60	22	100
Kuramsal	24	34	47	66	71	100
Lise Toplumbilim	3	33	6	67	9	100
Toplam	52	42	83	58	135	100

Çalışmada toplam 135 adet toplumbilimsel nitelikli kitap incelenmiştir. Buna göre içinde herhangi bir iletişimsel kavram, konu ve araç içermeyen kitap sayısı 83’tür (% 58). Kitaplardan 52 tanesi (% 42) ise iletişimle ilgili konu, kavram ve araçlara en az bir kez yer vermiştir. Buna göre kitapların çoğunda iletişim konu, kavram ve aracının yer almadığı görülmüştür. Tablo 1’e göre, kitap türleri içinde iletişime en çok köy (saha) araştırmalarında (% 62); ikinci olarak, kent (saha) araştırmalarında (% 40) ve Toplumbilime Giriş kitaplarında (% 40); üçüncü olarak genel kitaplarda (% 34), en az ise Lise Toplumbilim kitaplarında (% 33) yer verilmiştir. Köy araştırmalarında, daha ziyade monografilerde iletişim konusuna diğer türlere göre daha fazla yer verilmesi, beklenen bir bulgu olarak değerlendirilebilir, zira 1930’lardan başlayarak Amerikan kaynaklı modernleşmeci (ve kalkınmacı) bir yaklaşım Batı etkisine açık tüm dünyada sosyal bilimlerde egemenliğini kurmuştur. Önemli Türk sosyal bilimcilerinin (Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Mübeccel Belik Kıray, Nermin Erdentuğ,

Nermin Abadan-Unat vb.) 19. yüzyılın aksine, 20. yüzyılın başlarından, daha doğrusu Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren yüksek lisans ve doktora eğitimleri için daha çok ABD'yi tercih ettikleri ya da en azından ABD menşeli kaynakları (kuram, yayın, bilimsel etkinlik vb.) takip ettikleri bilinmektedir. ABD'de şekillenen modernleşmeci yaklaşım, bu sosyal bilimcileri, özellikle toplumbilimcileri etkilemiştir. Nitekim bu yaklaşımı temel alan toplumbilimcilerin "ulusal ülkü"yü içselleştirmiş kişilik ve formasyonları sonucu ülke kalkınmasına dair araştırma yapmamaları beklenemezdi. 1930'lardan itibaren kalkınmanın ulusal modernleşme ile eşanlamlı olduğu düşüncesi, yazılan toplumbilimsel nitelikteki kitaplarda ele alınan konu ve benimsenen yaklaşım biçimiyle de görülebilir. Kırsal bir toplum olarak Türkiye'nin öncelikle köyden kalkınarak modernleşeceğine yönelik inanç ile girilen çeşitli resmi kitlesel, demokratik ve parasız uygulamalar-Köy Odaları, Köy Mektepleri, Köy Enstitüleri, Halkevleri vb.-düşünüldüğünde, köye yönelik akademik çalışmalarda iletişim konusunun ele alınmaması beklenemezdi. Nitekim köy monografilerinde, "geri" ve "geleneksel" yapının kırılmasında modern iletişim ve kitle iletişim araçlarına doğrudan ve mutlak bir olumlu rol atfedildiği görülmektedir. Bu olumlu role vurgu, yakın dönemli çalışmalarda da yapılmıştır:

Hasanoğlan'lılar aynı tarzda telgraftan da faydalanmasını öğrenmiş, acele işlerini bu modern araçla yapmağa alışmışlardır. Radyolar birçok köylülerin yalnız kendi memleketleri ile değil, dünya ile de temaslarını artırmıştır (Yasa, 1955:48).

Bugün Hasanoğlan düne bakıma dışla ilişki kurmada çok daha üstün bir duruma erişmiş bulunmaktadır. Gerek taşıt ve haberleşme araç ve olanakları, gerekse ilişki çeşit ve alanları eskisiyle karşılaştırıldığı zaman bu yargının nedenli doğru olduğu kendiliğinden belirmiş olacaktır (Yasa, 1969:26).

Gazete, kitap, dergi okumada Hasanoğlan benzeri kasabalarla karşılaştırılmayacak kadar ileri bir duruma ulaşmış bulunmaktadır (Yasa, 1969:239).

Görüldüğü gibi üretim yapısı geniş toplumla bütünleşmeye elverişli olmayan topluluklarda, kütle haberleşme imkanları var olsa da, etkin biçimde kullanılmamaktadır (Ozankaya, 1971:134).

Bu araçlardan radyo, en yoğun ölçüde girdiği köylerde (özellikle c köyünde) bile, etkin bir biçimde siyasal bilinçlenmenin aracı olamamakta, yayınların gerek dili, gerekse içeriği geniş köylü kitlesinin bilgi düzeyinin üstünde bulunmaktadır (Ozankaya, 1971:134).

Okuryazarlık, radyo ve sinema izlemede önemli bir etmendir. Okumaz-yazmazlarla kıyaslandığında okur-yazarların önemli bir bölümü radyo dinlemekte ve gazete okumaktadır. Radyo dinleme, sinema izleme ve gazete okumada önemli bölgesel farklılıklar vardır. Kitle iletişim araçlarına maruz kalma, diğer bölgelere oranla gelişmiş bölgelerde daha yüksektir (Tuğaç vd., 1973:271).

Kitle iletişim araçlarının giderek yaygınlaştığına, köy topluluklarında da etkili olmağa başladığına ilişkin gözlemler artmaktadır (Geray, 1974:39).

Gerçekten de bu köylerde büyük çoğunluğun gazeteyi anlayacak, toplumsal, ekonomik ve siyasal konulardaki haberleri ve yorumları anlayacak düzeyde kültür düzeyi yoktur (Merter, 1990:113).

Radyo ve televizyon köylüler ile dış dünya arasındaki bağlantıyı sağlamış, köy toplumunu kapalı toplum olmaktan kurtarmış, açık toplum haline getirmiştir. Radyo ve televizyon gibi haberleşme vasıtaları, köyü kapalı bir çerçeve olmaktan çıkararak köylünün sosyal temas sahasını genişletmiştir (Merter, 1990:113).

Köyün kitle iletişim vasıtalarıyla dışa açılması köylerimizde hakim olan geleneksel normların değişmesini sağlamaktadır (Merter, 1990:113).

Kitle iletişim araçları, köylülerin üretim ile ilgili bilgilerini artırdığı için gelir düzeylerinin yükselmesine ve sosyal refah düzeyinin artmasına neden olmuştur (Merter, 1990:114).

Öte yandan genelde incelenen kitaplarda kitle iletişim araçlarından ulusal düzeyde bahsedildiği görülmüştür. 1990'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan yerel medyadan sadece tek bir çalışmada (Güçlü, 2002) söz edildiği saptanmıştır. Bu da, kitle iletişim araçlarında devlet (resmi) tekelinin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan “özel medya sektörü”ne ilişkin gelişmenin son dönem toplumbilimsel kitaplarda pek de fazla ele alınmadığını akla getirmektedir.

Köy Araştırmaları

Köy araştırmalarında iletişim konusundan diğer kitap türlerine göre daha fazla bahsedildiği belirtilmişti. Buna göre toplumbilimsel köy araştırması kitaplarının % 62'si iletişim konu, kavram ve araçlarına yer verirken, % 38'sinde konuya ilişkin herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Kitapların kendi içinde iletişim konusuna ayrılan oranlar Tablo 2'de görülmektedir. Kitap başına verilen oranların toplamı, kitap sayısına bölündüğünde ortaya çıkan oran (% 13), köy araştırmalarında iletişim konusuna ayrılan oran olmaktadır.

Tablo 2. Köy araştırmalarında iletişim konusu, kavramı ve araçlarının dağılımı

Köy araştırmaları	Sayfa Toplamı	İletişim konu, kavram ve araçlarına ayrılan sayfa	
		N	%
Yasa (1955)	290	14	5
Keleş ve Türkay (1962)	85	4	5
Yasa (1969)	381	25	7
Beşikçi (1969)	302	1	0,3
Tütengil (1969)	148	2	1,5
Ozankaya (1971)	323	15	5
Tuğaç vd. (1973)	386	12	3
Geray (1974)	408	6	1,5
Atalay (1979)	250	34	14
Eserperk (1979)	206	8	4
Merter (1990)	251	20	8
Hız (2002)	148	15	10

Kitaplar kendi içinde çeşitli ağlardan değerlendirilebilir. İlk dikkat çeken nokta, isimlendirme. Değişik tarihlerde ve farklı sosyal bilimcilerce yazılmış köy konulu daha eski tarihli kitaplarda (Yasa, 1955; Yasa, 1969; Tütengil, 1969; Ozankaya, 1971) “haberleşme” ismi kullanılırken yakın zamanda basılmış kitaplarda ise (Tuğaç vd., 1973; Geray, 1974; Atalay, 1979; Eserperk, 1979; Merter, 1990) “(kitle) iletişim” ya da “medya” gibi daha güncel terimlerin kullanıldığı görölmektedir. Bu konuda tek bir istisnayla Hız (2002), eski kuşak toplumbilimciler gibi “haberleşme” ismini tercih etmiştir.

İletişim konusu, incelenen daha eski tarihli kitaplarda (Yasa, 1955; Yasa, 1969; Kıray, 1972; Geray, 1974; Tezcan, 1977; Eserperk, 1979; Kıray, 1982, Yıldırak, 1982) “taşıt, vasıta, yol” gibi ulaşımla ilgili konularla birlikte ve i içe (yeni tarihli kitaplara göre daha fazla) ele alınmıştır. Bundan, geçmişte köylülerin ulaşım sorunlarını ve bundan kaynaklı iletişim sıkıntılarını daha fazla yaşamalarının belirleyici bir yeri olsa gerek. Bir de, 1960 ve 1970’lerde ulaşımla köylerin kalkınması arasında doğrudan ilişki kurulmasının da payı vardır. Bu durum, eski monografilerde bariz biçimde görölmektedir. Örneğin, Yasa (1955) Hasanoğlan Köyü’nün İçtimaî-İktisadî Yapısı adlı monografisinde Hasanoğlan’da kullanılan ulaşım araçları olarak tren, araba gibi modern makineli araçların yanı sıra ‘kağnı’, ‘eşek’, ‘at arabası’ gibi hayvan gücüyle yapılan taşıma biçimlerinden bahsetmekte; köyde modernleşmenin yarattığı çeşitli değişimleri aynı zamanda haberleşme ve

ulaşım açısından ele almaktadır. Bu açıdan eski monografilerde ulaşımdan kaynaklanan sorunlar nedeniyle köyün dışarıyla (belde, kasaba, şehir, yabancı ülke) ilişkileri de modernleşmenin bir göstergesi olarak irdelenmektedir (Yasa, 1955; Yasa, 1969). Bu da anlaşılır bir bulgudur, çünkü özellikle köy monografilerinde kendi içine kapalı ve yeterli, çoğunlukla yolu olmayan, dış dünya ile ilişkileri çok sınırlı olan köylüler için iletişim, öncelikle ulaşım anlamına gelmektedir. Kitle iletişim araçlarının kapalı köy yapısı içinde yerinin ya olmaması ya da çok az olması, iletişimin “merkez” ile sadece ya da yoğunlukla ulaşım boyutunda kurulmasına neden olmaktadır.

Daha yeni çalışmalarda ise artık ulaşım ile ilgili olarak hayvan gücünden bahsedilmediği görülmektedir. Yazarlar (Atalay, 1979; Merter, 1990; Hız, 2002) iletişim konusunu ulaşım konusuyla birlikte ele almamakta; aksine, artık köylülerin daha çok iletişim araçlarıyla olan ilişkilerinin değişik boyutlarının (en çok tercih edilen iletişim araçları, programlar, türler vs) değerlendirilmesini ve bireysel tercihlerin nasıl farklılaştığının vurgulanmasını tercih etmektedirler. Bunda, iletişim araçlarının hem nicelik hem de nitelikçe artması ve gelişmesinin, dolayısıyla bu araçlara sahiplik ve izlenme oranlarının yaygınlaşmasının büyük bir etkisi olsa gerek.

Yine eski tarihli toplumbilimsel kitaplarda (Yasa, 1955; Keleş ve Türkay, 1962; Yasa, 1969; Tütengil, 1969; Ozankaya, 1971; Tuğaç vd., 1973; Geray, 1974; Atalay, 1979; Eserperk, 1979) postane, telefon, radyo, gazete, sinema, tiyatro gibi ilk kuşak/klasik kitle iletişim araçları incelenirken daha yeni tarihli köy araştırmalarında (Merter, 1990; Hız, 2002), beklenenin aksine, küreselleşmeyle birlikte artık etki ve yaygınlığı iyice artan yeni elektronik kitle iletişim araçlarından (bilgisayar, İnternet, kablolu TV vd.) bahsedilmemektedir. Bunun nedeni, ya yazarların alan araştırması yaptıkları köylerde bu yeni kitle iletişim araçlarına rastlamamaları ya da bu yeni araçların listeye eklenmesinin unutulmasıdır.

Kent Araştırmaları

Kent araştırması alanına ait 20 adet kitaptan 8'nin (% 40) iletişim konu, kavram ve araçlarına yer verirken 12'sinin (% 60) vermediğini yukarıda belirtmiştik. Buna göre, incelediğimiz kitap türleri içinde kent araştırmaları, Toplumbilime Giriş kitaplarıyla birlikte iletişim konusundan en çok bahsedenler listesi içinde ikinci sırada yer almaktadır. Kitapların kendi içinde iletişim konusuna ayrılan oran Tablo 3'de görülmektedir. Kitap başına verilen oranların toplamı, kitap sayısına bölüldüğünde ortaya çıkan oran (% 7), kent

araştırmalarında iletişim temasına ayrılan oran olmaktadır. Kent araştırmalarında iletişime ayrılan oran (% 7), köy araştırmalarında ayrılan orandan (% 13) daha az, hatta neredeyse yarı yarıyadır. Aslında tam tersi olması beklenirken bu bulgu nasıl değerlendirilmeli? Şu söylenebilir: Türkiye’de toplumbilim çalışmalarında uzun süre egemenliğini kurmuş olan Modernleşme paradigmasının kuramsal yaklaşım, çözümlene bağlamı, değerlendirme ve yorumlama biçimlerinin herhalde en çok köy monografilerinde kullanıldığı; bu yaklaşım içinde de kitle iletişim araçlarına özel bir önem verildiği ileri sürülebilir. Bu da, köyde yaşanan önemli yapısal dönüşümleri akla getirmektedir. Böylece, özellikle 1950’li yıllardan itibaren kırsal bölgelerde gerçekleşen tarımsal makineleşme ve yeni üretim (ekme, biçme vb.) biçim ve ilişkilerinin köy toplumsal yapısında ortaya çıkardığı gelişmeler (işsizlik, kente göç, ailede rol değişimi, çözülen akrabalık ilişkileri vb.) en çok modernleşme bağlamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, toplumbilimciler, diğer sosyal bilimciler (antropolog, iktisatçı vd.) gibi gözlerini kentten çok köye çevirmişlerdir. Bunda, birkaç on yıllık zaman dilimi öncesine değin Türkiye’nin kırsal bir toplum olmasının da önemli bir payı olsa gerek. Bu yapının modernleşmesinin en anlamlı göstergelerinden biri olarak kitle iletişim araçları alanındaki değişim kullanılmış olabilir.

Tablo 3. Kent araştırmalarında iletişim konusu, kavramı ve araçlarının dağılımı

Kent Araştırmaları	Sayfa Toplamı	İletişim konu, kavram ve araçlarına ayrılan sayfa	
		N	%
Kıray (1964)	240	11	5
Yasa (1966)	306	13	5
Keleş (1971)	210	4	2
Kıray (1972)	138	9	8
Şenyapılı (1981)	349	2	0,8
Kongar (1986)	459	8	2
Alpar ve Yener (1991)	341	4	1,4
Güçlü (2002)	137	4	3

Kent araştırmalarında, köy araştırmalarında olduğu gibi isimlendirmede tercihin yıllar geçtikçe pek değişmediği görülmüştür. Neredeyse tüm kitaplarda (Kıray, 1964; Yasa, 1966; Keleş, 1971; Kıray, 1972; Kongar, 1986; Alpar ve Yener, 1991) “haberleşme” terimi kullanılmıştır. Sadece tek bir

toplumbilimci (Güçlü, 2002), günün yaygın ifadeleri olan “iletişim” ve “medya” terimlerini kullanmıştır. Bunda haliyle “iletişim” ve “medya” terimlerinin “haberleşme” terimine göre daha yeni olması ve yaygın kullanıma henüz girmesinin önemli bir payı olsa gerek. Özellikle özel radyo ve TV kanallarının “kitle iletişim araçları” terimini bile neredeyse kullanmadığı, yerine söylenmesi ve yazılması kolay ve pratik olan “medya”yı tercih etmesinin ancak 10-15 yıllık bir geçmişe sahip olduğu hatırlanırsa, konu aydınlığa kavuşur.

Kent araştırmalarında artık, köy araştırmalarında iletişim konu, kavram ve araçlarıyla birlikte ele alınan ulaşımdan bahsedilmemekte; daha ziyade, iletişim şekilleri ve araçlarından söz edilmektedir. Bu kitaplarda da iletişime ayrılan bölümlerden Türkiye’nin (kitle) iletişim alanında geçirdiği değişimler açık biçimde izlenebilmektedir. Örneğin, eski tarihli çalışmalarda (Kıray, 1964; Yasa, 1966; Keleş, 1968) “günlük ortalama telgraf sayısı”, “günlük ortalama mektup sayısı”, “radyo sahipliği oranı”, “en çok dinlenen radyo programları” gibi çokça ele alınan konular, daha yeni çalışmalarda (Şenyapılı, 1981; Kongar, 1986; Alpar ve Yener, 1991; Güçlü, 2002) yerini ağırlıklı “okunan gazete ve dergi tipi”, “izlenen TV programları” ve “özel medya kanallarından hangisinin izlendiği”ne bırakmaktadır.

Toplumbilimsel giriş kitapları

Toplumbilime Giriş türüne ait 22 adet kitaptan 9’nun iletişim konusuna yer verirken 13’nün vermediğini Tablo 1’de belirtmiştik. Buna göre, incelediğimiz kitap türleri içinde Toplumbilime Giriş kitapları, Kent araştırma kitaplarıyla birlikte iletişim konusundan en çok bahsedenenler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Kitapların kendi içinde iletişim konusuna ayrılan oranlar, Tablo 4’de görülmektedir.

Eserperk’in kitabında iletişim ya da İletişim Toplumbilimi başlığı altında “İçindekiler” kısmında herhangi bir ibare yok; ama dizin kısmında yer alan “iletişim” sözcüğünün çeşitli sayfalarda geçtiği ancak bu terimin de bir disiplini anlatmaktan çok kişiler arası ilişki ve etkileşimi anlatan ifadelerle (“sosyologlar arası iletişim noksanlığı”,s.108; “insanlar aralarındaki iletişimin sürekliliğini sağlamak”, s.126; “eğer insanlar ortaklaşa bir dünyada yaşamasa... iletişim sağlayamayacak”, s.127 vb.) ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle bu kitapta iletişime ayrılan yeri (sayfayı) belirlemek mümkün olmadı.

Tablo 4. Toplumbilime giriş kitaplarında iletişim konusu, kavramı ve araçlarının dağılımı

Toplumbilime Giriş Kitapları	Sayfa Toplamı	İletişim konu, kavram ve araçlarına ayrılan sayfa	
		N	%
Eserperk (1981)	230	-	-
Tan (1981)	154	1	0,6
Meray (1982)	232	8	3,5
Ergil (1984)	256	4	1,6
Sayın (1985)	185	1	0,5
Ozankaya (1986)	446	10	2,2
Dönmezer (1990)	455	19	4,1
Sanay (1991)	206	1	0,5
Tezcan (1995)	238	2	0,8

Tablo 4’de görüldüğü gibi Toplumbilime Giriş kitaplarında iletişim konusuna diğer kitap türlerine göre daha az yer verilmiştir. Bu da, incelenen Toplumbilime Giriş kitaplarında iletişim konusuna hak ettiği yerin verilmediğini göstermektedir. Toplumbilime Giriş kitapları yazarları içinde sadece 4 kişi (Tan, 1981; Ozankaya, 1986; Dönmezer, 1990; Sanay, 1991) toplumbilimin alt dalları içinde İletişim Toplumbilimine ayrı bir yer ayırmış, ancak birbirinden farklı isimlendirmeler kullanmışlardır. Tan “Kitle İletişim Sosyolojisi”, Ozankaya “İletişim”, Dönmezer “Radyo-Televizyon Sosyolojisi”, Sanay “Kitle Haberleşme Sosyolojisi” isimlerini tercih etmişler.

Kitapların kendi içinde iletişim konusuna ayrılan dağılıma göre. kitap başına verilen oranların toplamı (% 13,8), kitap sayısına (9) bölündüğünde ortaya çıkan oran (% 1,5), Toplumbilime Giriş kitaplarında iletişim konusuna ayrılan ortalama oran olmaktadır. Toplumbilime Giriş kitaplarında iletişime ayrılan kitap başına oranın (% 1,5), köy (% 13) ve kent araştırmalarında (% 7) iletişime ayrılan oranların çok altında kalması nasıl açıklanmalı? Bu bulgu, Türk sosyal bilimcileri için ‘İletişim Toplumbilimi’nin diğer alt dallar gibi ve kadar önem arz etmediğini göstermektedir. Klasik alt dallar (Aile Toplumbilimi, Köy Toplumbilimi vd.) Toplumbilime Giriş kitaplarında genişçe yer bulurken iletişim, hele kitle iletişimi gibi 20. yüzyılı çok derinden etkileyen bir konunun 20. yüzyılın sonlarında yazılan Türk menşeli Toplumbilime Giriş kitaplarında yeterince yer almaması, konunun

önemsizliğinden ziyade, Türk sosyal bilimcilerinin ilgisizliklerine bağlanabilir. Kitle iletişiminin bu derece geliştiği ve çok büyük etkilerde bulunduğu bir dönemde Türk sosyal bilimcilerin konuya bu derece az ilgi göstermelerinin nedenleri daha ayrıntılı biçimde incelenmelidir.

Niteliksel toplumbilim kitapları

Türkiye’de toplumbilimsel alan yazınının genelinin dökümüne ilişkin yeni ve kapsamlı herhangi bir sistematik çalışmaya rastlayamadığımız için rastlantısal olarak olabildiğince çok sayıda toplumbilimsel kitaba bu inceleme amacıyla ulaşmaya çalıştık. Alan yazını çalışmasının ilk sonuçlarından biri, “genel niteliksel toplumbilimsel” türdeki kitapların diğer türlere göre sayıca daha fazla olmasıdır. Bu nedenle incelememizde genel niteliksel kitapların sayısı (71 adet) diğerlerinden daha fazla yer aldı. Bu niteliksel kitaplardan 24’ü (% 34) iletişim konusuna yer verirken 47’sinde (% 66) iletişim konusuna ilişkin bir ibareye rastlanmamıştır. ,

Tablo % 5’deki veriler dikkate alındığında, incelenen kuramsal toplumbilimsel kitaplarda kitap başına iletişime ayrılan sayfanın 11, kitap başına düşen oranın ise % 4,3 olduğu görülür. Bu oran, köy ve kent çalışmalarından daha düşüktür.

Genel niteliksel toplumbilimsel kitaplarda iletişim konusunun genellikle kitabın toplumbilimsel inceleme konusuna (kadın, boş zamanlar, suç, çocuk, toplumsal değişme, aile, vb.) göre ele alındığı görülmüştür. İncelenen genel niteliksel kitaplar içinde iletişim konusuna yer veren çalışmalar, Tezcan (1977) % 13,4, Kıray (1982) % 14, Erder (1984) % 12, Kongar (1985) % 6, Arat (1994) % 21, Çitci (1998) % 5,3, Göle (2000) % 7, Tezcan (2005) % 5 gibi oranlarla diğer kitaplardan daha fazla bir temsile sahiptir. Bu kitapların bazılarında iletişim konusunun diğerlerinden oransal olarak yüksek olmasının ardında, iletişim bilimcilerin de bir rolü vardır. Örneğin, Erder’in (1984) yayına hazırladığı ortak kitapta Aysel Aziz’in makalesi (“Kırsal Kesimde Kitle İletişim Araçlarının Aile Yapısına Etkisi”) ile Oya Tokgöz’ün makalesi (“Kentlerde Kitle Haberleşme Araçları ve Aile Tüketim Biçimleri”); yine Arat’ın (1994) yayına hazırladığı kitapta gazeteci-yazar Zeynep Alemdar’ın makalesi (“Basın ve Kadın”) ile gazeteci Necla Akgökçe’nin makalesi (“Kadın ve Aile Dergisi, Müslüman mı, Modern mi?”) bu çerçevede değerlendirilebilir. Dolayısıyla yazarın doğrudan iletişim bilimci olması, güvenli bir temsile izin vermediği için doğrudan iletişim bilimcilerce yazılan toplumbilimsel nitelikteki kitaplar (bunlara iletişime toplumbilimsel açıdan

yaklaşan kitaplar denilebilir; örneğin, Aziz, 1982; Tokgöz, 1982; Güçhan, 1992; Dursun, 2001; Çelenk, 2005; Mutlu, 2005; Erdoğan, 1998; Erdoğan 2007, Erdoğan ve Alemdar, 2005a; Erdoğan ve Alemdar, 2005b) inceleme dışı bırakıldı. Fakat ortak kitaplarda iletişim bilimcilerin yer almasının inceleme konusu açısından bir sakınca (temsil problemi, değerlendirme, çözümleme vb.) yaratmayacağı düşünüldü.

Tablo 5. Genel niteliksel toplumbilimsel kitaplarda iletişim konusu, kavramı ve araçlarının dağılımı

Kuramsal Toplumbilimsel Kitaplar	Sayfa Toplamı	İletişim konu, kavram ve araçlarına ayrılan sayfa	
		N	%
Yasa (1970)	228	4	1,7
Tezcan (1974)	418	4	0,9
Tezcan (1977)	223	30	13,4
Berkes (1978)	656	9	1,4
Erkal (1981)	181	1	0,5
Alkan (1982)	82	1	1,2
Kıray (1982)	499	7	1,4
Yıldırak (1982)	211	1	0,5
Dönmezer (1984)	504	14	2,8
Erder (1984)	272	31	12,0
Kongar (1985)	460	26	6,0
Kongar (1988)	368	2	0,6
Alkan (1989)	380	8	2,0
Arat (1992)	333	4	1,2
Kongar (1992)	236	4	1,7
Aydın (1993)	270	2	0,7
Oktay (1993)	253	6	2,5
Arat (1994)	211	44	21,0
Tekeli (1995)	389	6	2,0
Şen (1995)	583	2	3,0
Mardin (1997)	199	4	2,0
Çitci (1998)	582	31	5,3
Göle (2000)	260	16	7,0
Tezcan (2005)	151	7	5,0

Genel niteliksel toplumbilimsel kitaplarda geçmişten günümüze doğru olan süreçte iletişim konu, kavram ve araçlarının farklı ele alındığı görülmüştür. Eski tarihli kitaplarda (örneğin Yasa, 1970; Tezcan, 1974) daha çok kitle iletişim araçlarının yıldan yıla artışı, kullanımının yaygınlaşması, kişi başına düşen kitle iletişim aracı sayısı gibi toplumdaki iletişimsel gelişimin maddi modernleşme yönü ele alınırken daha yakın tarihli kitaplarda (örneğin Oktay, 1993; Arat, 1994; Çitci, 1998; Göle, 2000) ise iletişim konusunun incelenen bağlamlara göre eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Örneğin, Oktay (1993) TV ve videoyu özellikle popüler bazı diziler üzerinden ideolojik ve sınıfsal bir çözümlemeye tabi tutarken, Arat'ın (1994) yayına hazırladığı kitapta Oya Tokgöz siyasal reklamlarda kadın söylemini, Zeynep Alemdar basın ve kadın ilişkisini, Necla Akgökçe Müslüman bir kadın-aile dergisinin modernliğini, Göle'nin (2000) editörlüğünü üstlendiği kitapta ise Umut Azak, İslamcı radyolarda çalışan türbanlı spikerlerin konumunu eleştirel bir biçimde irdelemektedir. Dolayısıyla, genel niteliksel toplumbilimsel kitaplarda iletişim konusuna süreç içinde işlevsel bir rol biçen ve modernleşmeci görüş açılı betimsel bir yaklaşımdan iletişim aracının kendisini çeşitli parametre ya da yaklaşımlar (toplumsal sınıf, kapitalizm, kitle kültürü, ideoloji, yeniden üretim, dinsel vb.) bağlamında irdeleyen ve eleştirel biçimde inceleyen bir bakış açısına geçildiğini görüyoruz.

Genel niteliksel kitaplar içinde iletişim üzerine olan görüşlerine sistematik biçimde ve genişçe yer veren toplumbilimcilerin başında Kongar (1985) gelmektedir. Gerçekten de Kongar, “toplumsal değişme” olgusunu incelediği kitabında iletişim konusuna “Modernleşme” bölümü altında “Haberleşme ve Değişme” adıyla ayrı bir alt başlık ayırmıştır. Kongar, bu alt başlıkta iletişim konusunu neredeyse bir iletişim bilimci gibi oldukça ayrıntılı başlıklar halinde (“Haberleşmenin Tanımı”, “Haberleşmenin Öğeleri”, “Haberleşmenin İşleyişi-Kaynak ile Alıcı Arasındaki İlişkiler”, “Gelişme Düzeyine Göre Haberleşme Sistemleri” vd.) ele almıştır. Yine, Dönmezer (1984), suç bağlamında olsa da, iletişim konusuna oldukça ayrıntılı yer vermiş, çeşitli kitle iletişim araçlarını suçbilimsel bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Genel niteliksel kitapların bazılarında (Berkes, 1978; Aydın, 1993; Tekeli, 1995; Mardin, 1997) ise tarihsel yaklaşım gereği iletişim konusu, çoğunlukla yerli ya da yabancı bazı yayın organlarının, öncelikle gazete ve dergilerin (Bulletin de Nouvelles, Takvim-i Vekayi, Le Moniteur, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahvâl, Ülkü, Çingıraklı Tatar, Diyojen, Hayal vd.)

ülkemizde ortaya çıkış, işlev, etki ve önemleri üzerinden ele alınmıştır. Bu tarihsel toplumbilimsel yaklaşım gereği yazarlar, eleştirel, çözümlenmeli ya da doğrudan verdikleri bilgilerle kitle iletişim araçlarının önem ve rolleri üzerinde durmuşlardır. Diğer kuramsal kitaplardan bazıları ise genellikle iletişim konusunu ele aldıkları inceleme konusuna (subject matter) göre değerlendirmişlerdir. Örneğin, iletişim konusunu Tezcan (1977) ‘boş zamanların değerlendirilmesinde kitle iletişim araçlarının kullanımı’, Erkal (1981) ‘haberleşme ve ulaşım araçlarının artan etkinliğinin spor faaliyetlerinin ortaya çıkış ve gelişmesine yardımcı olması’, Kongar (1992) ‘kamuoyunun oluşturulmasında kitle iletişim araçlarının rolü’ gibi açılardan ele almışlardır.

Genel niteliksel toplumbilimsel kitaplarda kitle iletişim konusu, kavramı ve araçlarına yönelik çoğunlukla olumsuz bir bakış açısı egemendir. Buna göre, kitle iletişim araçları hem toplumsal gelişmeyi sağlamakta hem de bir gelişmişlik ölçütü olmaktadır. Oysa konuya doğrudan olumsuz bakanlar da vardır. Metin Erksan (Şen, 1995:495) kendi ilgi konusu ve mesleği olan sinema konusunun “medyacılara” tarafından “senaryo” kavramıyla yozlaştırılıp kullanılması bağlamında çarpıtıldığını sitemkar ve çok ağır bir dille eleştirmiştir: ”Türkiye’de kendini aydın sanan bütün politikacıların ve medyacıların; bir pislik, rezillik, bir alçaklık olgusunu anlatacakları zaman, bu olguyu bir filmin içerik ve biçiminin yazılı ögesi olan “senaryo” olarak tanımlamaları, bu insanların sinema olgusu hakkındaki kültürel düşüncelerinin açık bir belgesidir... medyacılar için politik ve medyatik her tür; kötülük, pislik, rezillik, alçaklık “senaryo” demektir... Oysaki yalandan alçaklığa kadar her tür pislik “politika”nın ve “medya”nın içinde fazlası ile vardır.”

Lise toplumbilim kitapları

Orta öğretim (Lise) ders kitaplarının, öğrencilere belli bir disiplini, diyelim fen ya da sosyal bilgisini kazandırmada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Zira öğrenciler, herhangi bir disiplinle, örneğin toplumbilimle ilk kez lise sıralarında karşılaşmakta; bu dönemde söz konusu bilimsel disipline ilişkin temel bilgileri, konunun “uzmanı” olan toplumbilimcilerden edinmektedirler. Bu nedenle çalışmamızda, çeşitli tarihlerde toplumbilimcilerce yazılan ve basılan, ardından Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanıp liselerde okutulan Toplumbilim kitaplarını da inceleme uygun görüldü. Lise düzeyi olsa da, bu kitaplarda “profesyonel” toplumbilimcilerin (akademisyen, öğretmen vd) kitle iletişim konu, kavram ve araçlarına yer verip vermediği, verdyseler iletişim konusunu nasıl ele

aldıkları, rastlantısal olarak seçilen 9 adet kitap üzerinden incelendi. Bulgulara göre, lise Toplumbilim kitaplarında iletişim konusuna, kitap türleri arasında en az yer verildiğini bulguladık. 9 adet lise kitabından 3'ü (% 33) iletişim konusuna yer verirken, kalan 6'sında (% 67) konunun ele alınmadığını saptadık. İletişim konusuna yer veren lise toplumbilim kitaplarının (Nirun *vd.*, 1993; Ozankaya, 1999; Öztürk ve Coşkun, 1999) da yeni tarihlerde (1990'lar) yazılmış olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren iletişim konusunun lise toplumbilim kitaplarına girmesi, dünya ve Türkiye'nin bu dönemde birlikte etkilerine doğrudan maruz kaldığı küreselleşme ve bu süreçte kitle iletişim araçlarının, özellikle TV ve bilgisayarın (İnternet'in) artan etkisine bağlanabilir.

Tablo 6. Lise toplumbilim kitaplarında iletişim konusu, kavramı ve araçlarına ayrılan sayfa/oran

Lise Toplumbilim Kitapları	Sayfa toplamı	İletişim konusuna ayrılan sayfa/oran	
Nirun <i>vd.</i> (1993)	166	-	-
Ozankaya (1999)	198	1	0,5
Öztürk ve Coşkun (1999)	252	1	0,4

Lise toplumbilim kitaplarında iletişim konusuna verilen oran ortalamasının (% 0,3) diğer alan kitaplarından çok daha düşük olduğu görülmektedir. Oranın düşük çıkmasında, kitap yazarlarından ziyade, oluşturduğu müfredatla ders kitaplarında hangi konunun, hangi oran ve içerikte yer alacağını saptayan Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın sorumluluğu belirleyici olsa gerek. Nitekim hem Ozankaya'nın (1999) hem de Öztürk ve Coşkun'un (1999) kitaplarında konu başlığı aynıdır: "Kitle İletişim Araçları." Fakat sorumlu kim olursa olsun, yakın geçmişte ya da günümüzde Lise Toplumbilim kitaplarında iletişim konusuna çok daha geniş yer verilmesi gerekirdi, çünkü günümüzün çocuk ve gençlerinin hayatı büyük ölçüde kitle iletişim araçlarının olumlu ya da olumsuz etkisine açık biçimde yaşanmaktadır.

Gerek Ozankaya (1999) gerekse Öztürk ve Coşkun'nun (1999), "Kitle İletişim Araçları" konusunu bir sayfalık kısıtlı bir alan içinde bile olabildiğince zengin biçimde işleme kaygısıyla hareket ettikleri görülmektedir. Örneğin Ozankaya (1999), kitle iletişim araçlarını tek tek saymakta, bunların günümüz toplumundaki önem ve rollerini belirtmekte, "iletişim patlaması" (s.166) denilen gelişmeyi açıklamakta, iletişimde hızı

artıran düzen ve araçları (telekomünikasyon, mikrodalga düzenler, yapay uydular ağı, e-mail, silikon yongası vd.) yalın ve etkileyici biçimde aktarmaktadır. Ozankaya'nın (1999) tek kusuru, belki de "iletişim" kavramına sözlükte yer vermemesidir. Oysa Öztürk ve Coşkun (1999:212-213), sözlükte hem iletişim kavramına yer vermekte hem de iletişim alanında son dönemlerin popüler tartışma konularından (dünyanın küçük bir köye dönüşmesi, küreselleşme, TV'nin çocuğun toplumsallaşmasındaki etkileri, kitle iletişim araçlarının yaydığı kültür emperyalizmi, ulusal "bir örnekleşme") bahsetmektedirler.

SONUÇ

Çalışmada elde edilen sonuçlar, bazı kuramsal sonuçlara ulaşmaya imkan verecek niteliktedir. Bu sonuçlardan ilki, iletişime modernleşmeci yaklaşımı, diğeri ise iletişimde işlevselci durumu ortaya koymaktadır.

Çalışmada, geç 1960'lara kadar tüm dünyada egemen paradigma olmasından hareketle Türkiye'de Modernleşmeci yaklaşım, iletişim olgusu ve kitle iletişim araçları üzerinden incelenmeye ve belirlenmeye çalışılmıştır. İncelenen kitaplar çerçevesinde ortaya çıkan genel sonuç, geçmişten günümüze Türk sosyal bilimcilerin iletişim konusu ve kitle iletişim araçlarına olan bakışlarının modernleşmeci bir çerçeve içinde kaldığıdır. Burada köy monografileri ya da incelemeleri (Yasa, 1955; Keleş ve Türkay, 1962; Yasa, 1969; Tütengil, 1969; Ozankaya, 1971; Tuğaç vd., 1973; Atalay, 1979; Eserperk, 1979; Merter, 1990; Hız, 2002) ile kent ve kasaba araştırmaları (Kıray, 1964; Yasa, 1969; Keleş, 1971; Kıray, 1972; Şenyapılı, 1981; Kongar, 1986; Alpar ve Yener, 1991; Güçlü, 2002) başta olmak üzere incelenen toplumbilimsel kitaplarda Türk köy, kasaba ve kentlerindeki değişimler incelenirken kitle iletişim araçlarının (öncelikle radyo, sinema, tiyatro, gazete, kitap, telefon, dergi, mektup, telgraf; daha sonra televizyon) yapısı, etkisi, kullanımı ve atfedilen anlamları ele alınmakta; bu açıdan çeşitli bireysel ve toplumsal tutum değişimleri modernleşme eğiliminin bir örneği ve göstergesi olarak saptanmaya çalışılmakta; nihayet değişme, modernleşme olarak tanımlanmakta ve olumlanmaktadır. Bu kitapların bazılarında modernleşme yaklaşımının bazen açık biçimde isim zikredilerek tercih edildiği de görülmektedir; örneğin, Tuğaç vd.'nin (1973) yazdıkları kitabın adı ("Modernization in Turkish Villages") ve Kongar'ın (1985:255, 256.) konuyu ele aldığı alt başlıklar (Modern Haberleşme Sistemi, Geleneksel Haberleşme

Sistemi), modernleşme yaklaşımının açık biçimde benimsendiğinin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Modern olmanın, herhangi bir kitle iletişim aracına (tercihen birden fazlasına) sahipliğe ya da kitle iletişim araçlarına sahiplik ile bunları yaygın ve etkili biçimde kullanmanın doğrudan modern bir tutum almaya indirgendiği bu çalışmalarda değişim ile teknolojik uyum arasında biçimsel bir ilişki kurulmakta; bir teknolojik alet olarak kitle iletişim aracının neden, hangi amaçla ve nasıl kullanıldığından ziyade sahiplik oranı ve kullanımın yaygınlığı önemsenmekte ve gösterilmekte; bu biçimsel yaklaşım da, nihayetinde kitle iletişim aracı ile insan (köylü, kasabalı, kentli) arasındaki ilişkiyi eleştirel bir çözümlemeye tabi tutmadan açıklamaya çalışmaktadır. Köyde (kasaba ve kentte de, hatta gecekonduda) insanların telefona sahiplik ya da telefonu kullanım oranları, kitap okuma eğilimleri, postaneye attıkları mektup sayısı, gazeteleri hangi mekânda okudukları, hangi gazeteyi en çok beğendikleri, en çok dinledikleri radyo programları, haberleri en çok hangi iletişim aracıyla edindikleri, bir yıl içinde kaç kez sinemaya gittikleri gibi maddi göstergeler köy, kasaba ve kentteki sakinlerin modern tutum alma eğilimlerinin mutlak bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım içinde kalınarak kitle iletişim aracı ile modernleşme arasında birebir, mutlak ve karşılıklı bir ilişki kurulmakta; kitle iletişim aracını (yeterince) kullanmama, geri kalmışlığın ya da yeterince gelişmemişliğin *önsel (a priori)* bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Modernleşmeci yaklaşım tercihi, incelenen toplumbilimsel kitapların yazarlarını haliyle ve bekleneceği gibi *yapısal işlevselci (structural functionalist)* bir tutum almaya itmekte; bu da, kitle iletişim araçlarına tutucu bir bakış açısıyla (kitle iletişim aracına doğrudan ve mutlak bir yararlılık atfetme, bu araçları toplumsallaşma ve uzlaşma bağlamında onaylama, olumlu toplumsal değişimleri işlevselliğin doğal gereği sayarken olumsuz sonuçları kitle iletişim araçlarını yeterince ve doğru biçimde kullanmamaya bağlama vb.) yaklaşmaya neden olmaktadır. İncelenen kitaplardan bazı örnek ifadelerle bu durum şöyle somutlaştırılabilir:

Bütün bu araçlar (*kitle iletişim araçları-K.İ.*), kül halinde, bir tür sosyal murakebe, teftiş, uzlaşma, uyuşma ve sosyalleştirme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler (Dönmezer, 1984:287).

Kanaatimizce gazete ve diğer mevcutelerin suç haberlerini kamuya vermeleri yüklenmiş buldukları *haberleşme* fonksiyonunun tabii gereğidir ve bu görev uygun bir şekilde yerine getirildiği takdirde faydalıdır (Dönmezer, 1984:293).

...gazete ve dergilerin haber verme fonksiyonlarının icrası dolayısıyla... (Dönmezer, 1984:293).

Filmler de bu işlevi ("*toplumsallaşma*"-K.İ.) yerine getiren yaygın eğitim araçlarından birisidir (Tezcan, 1977:114).

Çağdaşlaşmamış kitlelerin ulusun tümüyle kaynaşmasını sağlayan araç olarak filmlerin önemli katkı ve rolleri gözden uzak tutulmamalıdır (Tezcan, 1977:116).

TV'nin işlevleri esas olarak dört grupta toplanabilir... Çeşitli programlarıyla TV, bu işlevlerini yerine getirmeye çalışır. Özel eğlence programları ile eğlence, haber bültenleri ile haber verme ve salt eğitim-öğretim amacı ile yapılan yayınlarla da eğitim işlevlerini yerine getirir (Tezcan, 1977:127).

Alt-grupların toplumla bütünleşmesini hızlandıran çeşitli iletişim araçlarının geliştirilmesi formel normlara uyma zorunluluğunu arttırmakla beraber, enformel kontrolün etkinliği de belirli ölçüde sürdürülmektedir (Eserperk, 1979:163).

Köyün kitle iletişim vasıtalarıyla dışa açılması köylerimizde hakim olan geleneksel normların değişmesini sağlamaktadır (Merter, 1990:113).

Radyo, televizyon, sinema, gazete ve benzeri kitle iletişim araçlarının toplum yaşamında, habercilik işlevi dışında, kamuoyunun oluşmasına, vatandaşın siyasal sürece bilinçle katılmasına yardımcılık, ulusal bütünleşme ve halk eğitimi konularında önemli işlevler yüklediğini biliyoruz (Geray, 1974:39).

Otel giderek bazı haberleşme fonksiyonlarını da yüklenmektedir (Kıray, 1972:69).

Bölge ile ve şehir içinde çeşitli iş fonksiyonları arasında gerekli bütünleşmeyi temin eden temelde bir haberleşmeden söz edilmektedir (Kıray, 1972:71).

Bu makalede Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze değin köy, kent, genel niteliksel, giriş ve lise tür ve düzeyinde yazılan toplumbilimsel nitelikteki kitaplarda iletişim konu, kavram ve araçlarının ne oranda/sıklıkta ve hangi içerikle yer aldığı incelendi. Niceliksel olarak frekans (f) ve yüzde (%), niteliksel olarak cümle temelinde içerik çözümlemesi uygulanan çalışmada Türkiye'de toplumbilimsel nitelikli kitaplarda iletişime toplumbilimsel bakış açısı ortaya konuldu ve kitap türleri arasında oransal kıyaslamalar yapıldı. Buna göre, ele alınan dönemde yayımlanan toplumbilimsel kitaplar içinde iletişim konu, kavram ve araçlarına yer vermeyen kitapların yer veren kitaplardan daha fazla olduğu; inceleme konusuna en çok köy araştırmalarında, en az ise Lise Toplumbilim (ders)

kitaplarında yer verildiği görüldü. Bu sonuç, ülkenin uzun süren kırsal nitelikli yapısı, Türkiye’de köy gerçeğine yönelik yoğun ilgi, modernleşme yaklaşımının yerli sosyal bilimcilerin üzerindeki etkisine bağlandı. Fakat daha da önemlisi, iletişim konu, kavram ve araçlarının kitaplarda niteliğinin yanı sıra niceliksel değerlendirmelere nasıl tabi tutulduğu sorusudur. Bu tutum, büyük ölçüde değişmeyi modernleşme çerçevesinde algılayan ve tutucu biçimde yapısal-işlevselliğe indirgeyen bakış açısının iletişim ile Modernleşme/İşlevselcilik arasında kurduğu birebir, zorunlu ve mutlak ilişkiden kaynaklanmaktadır. Ulusal sosyal bilimciler, iletişim konu, kavram ve araçlarını eleştirel biçimde önemli yapısal parametreler (toplumsal sınıf, iktidar ilişkileri, üretim biçimi, bilinç, kültürel yeniden üretim vb.) üzerinden değil de, bir gelişmişlik ölçütü, değişimin ve Batılı olmanın göstergesi, kırsal/geleneksel değerlerden kopmanın zemini, gerici yapılara karşı çıkmanın gereği gibi bağlamlarda algılamalarına neden olmuşlardır. Türkiye’de iletişim toplumbilimine egemen olan bakışın uzun süre bu şekilde olduğu ve incelenen yeni baskılı kitaplarda da bu eğilimin devam ettirildiği söylenebilir. Ancak, son dönemlerde yapılan çalışmalarda durumun belli ölçülerde değiştiği de görülmektedir. Böylece, çalışmanın başında da belirtildiği gibi, iletişime süreç içinde işlevsel bir rol biçen ve modernleşmeciliği esas alan betimsel bir yaklaşımdan iletişim aracının kendisini çeşitli parametre ya da yaklaşımlar (toplumsal sınıf, kapitalizm, kitle kültürü, ideoloji, yeniden üretim, dinsel vb.) bağlamında irdeleyen ve eleştirel biçimde inceleyen bir bakış açısına geçildiğini saptamak mümkündür.

Dolayısıyla, iletişim ya da kitle iletişim toplumbiliminin dinamikleri modernleşme, işlevsellik, uzlaşma, uyum ve dengeden ziyade çeşitli bilinç dönüşümleri, kültürel yeniden üretim, iktidarın egemenlik kurma çabaları, popüler etkileme ve etkilenmeler gibi çeşitli, farklı, zengin, çok katmanlı, muhalif, etkileyen ve etkilenen yapısal unsurların ele alınmasıyla anlaşılabilir. İletişim araçlarının kitleyle olan ilişkisi, basit bir teknoloji-insan ilişkisi olmanın ötesinde ve üzerinde açılımlara sahiptir. Ne var ki, bu açılımların incelenen toplumbilimsel kitaplarda iletişim toplumbilimini doğrudan ilgilendirmesine karşın ele alındığı pek söylenemez.

Günümüzün özellikle gelişmiş toplumları giderek iletişim olgusundan daha çok etkilenmekte, hatta hızlı ve etkili iletişime ihtiyaç duyulması, iletilerin günlük yaşam kalıplarını daha çok belirlemesine yol açmaktadır. Bilgisayar, İnternet ve cep telefonu başta olmak üzere etkili kitle iletişim araçları toplumsal değerler üzerinde daha fazla etkiye neden olmaktadır.

Toplumbilimcilerin bu etki-tepki sürecinin değişim dinamiklerine kayıtsız kalmaları beklenemez, zira hemen her kurumda bu kitle iletişim araçlarının etkisini görmek mümkün. Aile ortamında televizyonun, okul ve diğer kurumlarda İnternetin, günlük hayatın her alanında cep telefonunun yarattığı yeni bilgi, değer ve etkileşim kalıpları toplumbilimciler tarafından mutlaka ve daha derinlemesine incelenmelidir. Ancak bu incelemeler, 20. yüzyıldaki tipik modernleşmeci ve işlevselci bakış açısını temel alan çalışmalarda yapıldığının tersine, kitle iletişim aracının toplumsal yapı içindeki konumunu bağlamsal ve nedensel biçimde ele alınmasıyla gerçekleştirilmelidir. Bir kitle iletişim aracına sahiplik oranı, bu aracın ne tür amaçlarla ve mekânlarda kullanıldığı kuşkusuz önemlidir ama bu aracın yeniden üretim süreçlerine neden sokulduğu ve egemenlik ilişkilerinde nasıl kullanıldığı da dikkate değerdir. Zira kitle iletişim araçlarına sahiplik oranının artması ya da insanların günlük yaşamlarında kitle iletişim araçlarını daha yaygın ve etkili biçimde kullanmaları, tek başına bir gelişmişlik, modernlik ya da kalkınma ölçüsü olarak kullanılamaz. Sosyal bilimciler, çalışmalarında bu araçların hem toplumsal düzenin tutucu biçimde yeniden üretilmesinde nasıl kullanıldığını gösterebilmeli hem de kitle iletişim araçlarının yarattığı çeşitli sorunları ortaya koyabilmeliler. Dolayısıyla, sosyal bilimcilerce, kitle iletişim araçları bağlamında modernleşmeci görüş ve işlevsel bakış açısına atıfla mutlak bir gelişmişlikten ziyade bilgi ve bilinçlerin olumlu olduğu kadar olumsuz biçimlerde nasıl kullanıldığı da ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA²

- Alemdar, K. (1981). *Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri. İletişim Sosyolojisinin Temelleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:165.
- Alemdar, K. ve Erdoğan, İ. (1990). *İletişim ve Toplum. Kitle İletişim Kuramları. Tutucu ve Değişimci Yaklaşımlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alkan, T. (1982). *The Political Integration of Europe. A Political Socialization Approach. Content Analysis of the Turkish, French, German, and Italian History Textbooks*, Ankara: Middle East Technical University.
- Alkan, T. (1989). *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara: Gündoğan Yay.
- Alpar, İ. ve Yener, S. (1991). *Gecekondu Araştırması*, Ankara: DPT Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi Yay.

² Sadece iletişime yer veren kaynaklar kaynakçaya alındı.

- Arat, N. (yay. haz.) (1992). *Türkiye’de Kadın Olgusu. Kadın Gerçeğine Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Say yay.
- Arat, N. (yay. haz.) (1994). *Türkiye’de Kadın Olmak (Kadın Sorunlarından Kesitler)*, İstanbul: Say yay.
- Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yay.
- Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları No:2.
- Bal, H. (2004). *İletişim Sosyolojisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yay. No:42.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yay.
- Berlo, David K. (1960). *The Process of Communication. An Introduction to Theory and Practice*, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Çelenk, S. (2005). *Televizyon, Temsil, Kültür. 90’lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*, Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Çitci, O. (ed.) (1998). *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı*, Ankara:TODAİE Yay. No:285
- Dönmezer, S. (1984). *Kriminoloji*, İstanbul: Filiz Kitabevi, Yedinci Bası.
- Dönmezer, S. (1990). *Sosyoloji*, İstanbul, 10. baskı.
- Dursun, Ç. (2001). *TV Haberlerinde İdeoloji*, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık
- Erder, T. (yay. haz.) (1984). *Türkiye’de Ailenin Değişimi. Toplumbilimsel İncelemeler*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay.
- Erdogan, İ. (1998). *Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim*. Ankara: Mavi.
- Erdoğan, İ. (2007). *İletişimi Anlamak*. Ankara: Erk.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (1995). *Öteki Kuram*. Ankara: Erk.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005a). *Popüler Kültür ve İletişim*. Ankara: Erk.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005b). *Öteki Kuram*. Ankara: Erk.
- Ergil, D. (1984). *Toplum ve İnsan. “Toplumbilimin Temelleri”*, Ankara: Turhan Kitabevi Yay.
- Erkal, M. E. (1981). *Sosyolojik Açından Spor*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Eserperk, A. (1979). *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme. Erzurum’un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara:Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., No:76.
- Eserperk, A. (1981). *Sosyoloji*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay. No:303.
- Geray, C. (1974). *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar (Sorunlar, Yaklaşımlar, Örgütlenmeler)*, Ankara:TODAİE yay., No:139.
- Gökçe, O. (1993). *İletişim Bilimine Giriş. İnsanlararası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi*, Konya: Turhan Kitabevi Yay.
- Göle, N. (2000). *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri. İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*, İstanbul: Metis Yay.
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması. Kente Göç Eden İnsanın Türk Sinemasında Değişen Profili*, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.

- Güçlü, S. (Ö). (2002). *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay./2865, Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- Haslam, C. ve Bryman, A. (1994). "Introduction" in C. Hhaslam ve A. Bryman (eds) *Social Scientists Meet the Media*, Londra: Routledge.
- Hız, K. (2002). *Sosyolojik Açıdan Kötekli Köyü. Sosyo-kültürel ve Ekonomik Değişimin Araştırılması*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yay. No:33.
- Keleş, R. (1971). *Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi*, Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No:314.
- Kıray, M. (1984). *Ereğli. Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İstanbul: İletişim Yay.
- Kıray, M. B. (1972). *Örgütlemeyen Kent. İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yay.
- Kıray, M. B. (1982). *Toplumbilim Yazıları*, Ankara:Gazi Üniversitesi İİBF Yay., No:7.
- Kongar, E. (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, Geliştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Basım.
- Kongar, E. (1986). *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1988). *Türk Toplumbilimcileri-2*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1992). *21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu*, İstanbul: Simavi Yay.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji, Toplu Eserleri 3, 4. Baskı*, İstanbul: İletişim Yay.
- Meray, S. L. (1982). *Toplumbilim Üzerine*, İstanbul: Hil Yay.
- Merter, F. (1990). *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Nirun, N. vd. (1993). *Liseler için Sosyoloji III*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, Yedinci Basılış.
- Oktay, A. (1993). *Türkiye'de Popüler Kültür*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Oskay, Ü. (1995). "İletişim teorileri, teorisyenleri: onlar iletmislerdi" (Panel) içinde zeynep Ögel (yay. haz.)) *el, dil, göz, kulak: iletişim işim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1971). *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür. İki Grup Köyde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No:322.
- Ozankaya, Ö. (1986). *Toplumbilim*, İstanbul: Tekin Yayınevi, Altıncı Baskı.
- Ozankaya, Ö. (1999). *Lise Sosyoloji*, Ankara: Doğan Yayıncılık
- Ögel, Z. (yay. haz.) (1995). *el, dil, göz, kulak: iletişim işim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öztürk, M. ve Coşkun, M. K. (1999). *Liseler için Ders Kitabı Sosyoloji*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sanay, E. (1991). *Genel Sosyoloji Dersleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay., No:2

- Sayın, Ö. (1985). *Sosyolojiye Giriş. Sosyolojinin Temelleri*, İzmir: Erdem Kitabevi.
- Şen, S. (yay. haz.) (1995). *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, İstanbul: Bağlam Yay.
- Şenyapılı, Ö. (1981). *Toplum ve İletişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Şenyapılı, T. (1981). Gecekondu. 'Çevre' İşçilerin Mekanı, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Tan, M. (1981). *Toplumbilime Giriş. Temel Kavramlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay. No:97.
- Tekeli, Ş. (yay. haz.) (1995). *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim yay.
- Tezcan, M. (2005). *Çocuk Sosyolojisi*, Ankara: Kök Yay.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fak. Yay.:44.
- Tezcan, M. (1977). *Boş Zamanlar Sosyolojisi*, Ankara: Doğan Matbaası.
- Tezcan, M. (1995). *Sosyolojiye Giriş. "Temel Kavramlar"*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. No:177.
- Thomas, W. ve Znaniecki, F. (1920). "The Wider Community and the Role of the Press" in *Polish Peasant in Europe and America*, Gorhan Press, Vol IV, s.241-271'den aktaran K. Alemdar (1981), *Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*.
- Tokgöz, O. (1982). *Televizyon Reklamlarının Anne-Çocuk İkilisine Etkileri. (Eskişehir ve Yozgat'ta Yapılan Alan Araştırmaları)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 501
- Tuğaç, A. vd. (1973). *Modernization in Turkish Villages*, Ankara: Turkish Republic State Planning Organization.
- Tüfekçioğlu, H. (1997). *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*, İstanbul: Der Yayınevi
- Yasa, İ. (1955). *Hasanoğlan Köyü'nün İktisadî Yapısı*, Ankara: TODAİE.
- Yasa, İ. (1966). *Ankara'da Gecekondu Aileleri*, Ankara:Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yay., Sayı:46.
- Yasa, İ. (1969). *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü. Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma*, Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No:270.
- Yasa, İ. (1970). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara:TODAİE Yay., No:119.
- Yıldırak, N. (1982). *Köy Sosyolojisi-I, Ders Notu*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fak., Teksir No:90.

